चक्षुरुत विश्वतोमुख इत्यादिना। वेदाद्यैः अग्निमीळे इत्यादिना। इषेत्वोर्ज्जेत्वा इत्यादिना। अग्न आयाहि इत्यादिना। शन्नो देवीरित्यादिना चतुर्भिः। भूरग्नये इत्याद्यष्टभिः। ततः सोमं राजानमित्यादिना। ततो लोकपालेभ्य इत्यादिना स्वस्वमन्त्रैस्तत्तद्देवोक्तदशदिक्पालमन्त्रैः। तत्र सामगानां इन्द्रस्य त्रातारमित्यादिना। अग्नेश्च अग्निं दूतं वृणीमहे इत्यादिना। यमस्य नाके सुपर्णमित्यादिना। निरृतेर्वैत्याहि निरृतीनां इत्यादिना। वरुणस्य घृतवती भुवनानामित्यादिना। वायोः वात आवातु भेषजं इत्यादिना। सोमस्य सोमं राजानमित्यादिना। ईशानस्य अभित्वा शूरणो नुम इत्यादिना। ब्रह्मणो ब्रह्मयज्ञानं प्रथममित्यादिना। अनन्तस्य चर्षणीधृतमित्यादिना। तथा च गोभिलीयकर्म्मप्रदीपे।

"त्रातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रस्य परिकीर्त्तितः।
अग्निं दूतं वृणीमहे वह्नेर्मन्त्रो यमस्य वै॥
नाके सुपर्णमुपयत् वैत्याहि निरृतेस्तथा।
घृतवतीति वरुणस्य वात आवातु भेषजम्॥
वायोर्मन्त्रः समुद्दिष्टः सोमं राजानमित्यृचा।
सोमस्य मन्त्रः कथितस्त्वभित्वेऽतीश उच्यते॥"

ईशे ईशानस्य।

"ब्रह्मयज्ञानं प्रथमं ब्रह्मणः परिकीर्त्तितः।
चर्षणीधृतमिति च सर्पस्य समुदाहृतः॥"

ग्रहेभ्यः नवग्रहेभ्यः स्वस्वमन्त्रैः सर्व्ववेदसाधारणैः। सूर्य्यस्याकृष्णेनेत्यादिना। सोमस्याप्यायेत्यादिना। मङ्गलस्याग्निर्म्मूर्द्धा इत्यादिना। बुधस्याग्ने विवस्वदित्यादिना। बृहस्पतेर्बृहस्पते परिदीयेत्यादिना। शुक्रस्य शुक्रन्तेऽन्यद्यजतन्त इत्यादिना। शनैश्चरस्य शन्नो देवीरित्यादिना। राहोः कयानश्चित्रेत्यादिना। केतोः केतुं कृण्वन्नित्यादिना। तथा च मत्स्यपुराणम्।

"आकृष्णेनेति सूर्य्याय होमः कार्य्यो विजानता।
आप्यायस्वेति सोमाय मन्त्रेण जुहुयात् पुनः॥
अग्निर्म्मूर्द्धा दिवो मन्त्रमिति भौमाय कीर्त्तयेत्।
अग्ने विवस्वदुषस इति सोमसुताय च।
बृहस्पते परिदीया रथेनेति गुरोर्मतः।
शुक्रन्तेऽन्यदिति च शुक्रस्यापि निगद्यते॥
शनैश्चरायेति पुनः शन्नो देवीति होमयेत्।
कयानश्चित्र आभुव दूती राहोरुदाहृतः।
केतुं कृण्वन्निति कुर्य्यात् केतूनामुपशान्तये॥"

एवं चरुहोमं समाप्य चरुशेषेण प्राच्यादिदिग्भ्यः पायसवलिं दद्यात्। तद्यथा। एष पायसवलिः ॐ प्राच्यै दिशे नमः इत्यादिना। दक्षिणायै दिशे स्वाहा इति श्रुतिदर्शनात्। हरिहरपद्धतिकृत्यप्रदीपाभ्यां स्वाहान्तेन वलिदानमुक्तम्। वस्तुतस्तु वलिप्रकरण एव प्राच्यूर्द्ध्वाचीभ्योऽहरहर्नित्यं प्रयोग इति गोभिलसूत्रे स्त्रीलिङ्गनिर्द्देशात् दिशां देवतात्वं वलौ प्रतीयते। अथ तथाचीतिपाठात् श्रुत्युक्तहोमेऽपि दक्षिणायै इत्यनादृत्य ॐ अवाच्यै दिशे नम इति वलौ प्रयुज्यते। एभिर्म्मन्त्रैस्तद्विष्णोः परमं पदं इत्यादियावन्मन्त्रैः। आज्यन्त्विति तुशब्देन समिद्धोमे तेषां यावर्त्तनात् मन्त्राकाङ्क्षायां प्राथमिकत्वेन तद्विष्णोरित्यस्य परिग्रहः। ततस्तद्विष्णोरिति मन्त्रेण स्वाहान्तेन घृताक्तपलाशसमिद्भिरष्टोत्तरशतं जुहुयात्। पूर्व्वोक्तमन्त्रैः पूर्व्वोक्तदेवताभ्यः स्रुवेणाज्याहुतीर्जुहुयात्। पुरुषसूक्तस्तत्तद्देवोक्तः। तत्र सामगानाम्। ॐ इदं विष्णुरिति। प्रेत्वकस्य विष्णोरिति। प्राकाथसुषवेव भुवाच इति। सहस्रशीर्षेति। त्रिपादूर्द्ध इति। पुरुष एवेदमिति। एतावानस्य इति। ततो विराडिति। कयान इत्यादि पुरुषसूक्तम्। तथा च सामिधेनी श्रुतिः। इदं विष्णुः प्रेत्वकस्य विष्णोः प्राकाथसुषवेव भुवाचः इति वाराहमन्त्यं पुरुषव्रते चैषा वैष्णवीनामसहितेनां प्रयुञ्जन् विष्णुः प्रीणाति इति प्राकाथसुषवेव भुवाच इति वाराहमन्त्यमित्यनेन एको मन्त्रः प्रकाशितः। पुरुष इत्यनेन पुरुषपदयुक्तपञ्चमन्त्राः। व्रते इत्यनेन कयानश्चित्र इत्येको मन्त्रः। सामगो जुहुयात्। यजुर्व्वेदी तु तत्र प्रत्यिष्टाभिः सहस्रशीर्षेत्यादि ऋग्भिः षोडशाहुतीर्जुहुयात्। इरावतीति तिलान् घृताक्तान् सकृज्जुहुयात्। एवं ब्रह्मानुयायिभ्यः स्वाहा विष्ण्वनुयायिभ्यः स्वाहा ईशानानुयायिभ्यः स्वाहा। एवं पूर्व्वोक्तनवग्रहमन्त्रैः पूर्व्वोक्तदिक्पालमन्त्रैश्च जुहुयात्। एवं पर्व्वतेभ्यः स्वाहा नदीभ्यः स्वाहा नदेभ्यः स्वाहा समुद्रेभ्यः स्वाहा भूः स्वाहा भुवः स्वाहा इति जुहुयात्। ततः परिभाषासिद्धं स्वशाखोक्तमहाव्याहृतिहोमं प्रायश्चित्तहोमञ्च कृत्वा स्रुचा तद्विष्णोरिति मन्त्रेण वौषडन्तेन पूर्णाहुतित्रयमुत्थाय जुहुयादिति विशेषोपादानात् नात्र स्वशाखोक्तपूर्णहोमः। ततः पञ्चगव्यं चरुशेषं प्राश्य शाला वा हेमयुक्तं सवत्सं तिलपात्रं अलङ्कृतां गाञ्च दक्षिणामाचार्य्याय दद्यात्। आचार्य्यपदञ्च।

"उदाहरति वेदार्थान् यज्ञविद्याः स्मृतीरपि।
श्रुतिस्मृतिसमापन्नमाचार्य्यं तं विदुर्बुधाः॥"

इति छन्दोगपरिशिष्टात्।

कर्म्मोपदेष्टुराचार्य्यत्वेन आचार्य्यपदं स्वयं होतृपक्षे ब्रह्मपरं अन्यहोतृपक्षे ब्रह्महोतृद्वयपरम्। स्वयं ब्रह्महोतृकर्म्मकरणपक्षे पुस्तकधारकपरम्।

"ब्रह्मणे दक्षिणा देया यत्र या परिकीर्त्तिता।
कर्म्मान्तेऽनुच्यमानायां पूर्णपात्रादिका भवेत्॥
विदध्याद्धौत्रमन्यश्चेद्दक्षिणार्द्धहरो भवेत्।
स्वयञ्चेदुभयं कुर्य्यादन्यस्मै प्रतिपादयेत्॥"

इति छन्दोगपरिशिष्टैकवाक्यत्वात्।

एवं ब्रह्मविधिना अग्निस्थापनादि प्रीयतां भगवान् विष्णुरित्यन्तकर्म्मसंस्कृतगोपथादिदाननियमव्रतहरिच्छादिकरणान्यतररूपा समुदायप्रतिष्ठा कर्त्तव्या। समुदायस्य प्रकृतगोपथादेः प्रतिष्ठा समुदायप्रतिष्ठा। तथा च कपिलपञ्चरात्रम्।

"प्रतिष्ठाशब्दसंसिद्धिः प्रतिपूर्व्वाच्च तिष्ठतेः।
बह्वर्थत्वान्निपातानां संस्कारादौ प्रतिःस्थितिः॥"

तथा च गोपथादेरुक्तकर्म्मसंस्कृतस्य फलजनकत्वम्। अप्रतिष्ठन्तु निष्फलमित्युक्तिः। एतद्व्रतकर्म्मणा प्रीयतां भगवान् विष्णुरिति समापयेत्॥ *॥ अथ व्रतप्रतिष्ठाप्रयोगः। तत्र कृतनित्यक्रियः कथान्तं व्रतं समाप्य तत्तद्देवताप्रीतिकामो यथाशक्ति दानादि दद्यात्।

"व्रते देवगृहोत्सर्गे कूपादीनां प्रतिष्ठने।
दद्यात् षोडशदानानि द्विषड्दानानि चैव वा॥"

इति दानसागरधृतवचनात्।

ॐ तत् सदित्युच्चार्य्य ॐ अद्येत्यादि अमुकगोत्रोऽमुकदेवशर्म्मा तत्तद्व्रतफलप्राप्तिकामः कृतैतत् अमुकव्रतप्रतिष्ठामहं करिष्ये। स्त्री चेद्व्रतकारिणी तदा अमुकगोत्रामुकी देवीत्याद्यूह्यं इति सङ्कल्पं कुर्य्यात्। ततो घटं संस्थाप्य पञ्च देवान् संपूज्य गौर्य्यादिषोडशमातृकाः संपूज्याः। पुरुषश्चेत्तदा नान्दीश्राद्धं कुर्य्यात्। तत उत्तराभिमुखं ब्राह्मणमुपवेश्य तत्समीपे आसनमानीय प्राङ्मुखो यजमानः ॐ साधु भवानास्तां इति कृताञ्जलिर्वदेत्। ॐ साध्वहमासे इति प्रतिवचनम्। ॐ अर्च्चयिष्यामो भवन्तं इति पृष्टवते ॐ अर्च्चयेति प्रतिवचनम्। ततो वस्त्रालङ्कारगन्धपुष्पादिभिरभ्यर्च्य दक्षिणं जानु धृत्वा ॐ अद्येत्यादि अमुकगोत्रममुकदेवशर्म्माणमर्च्चितं कृतैतदमुकव्रतप्रतिष्ठाकर्म्मणि होमादिकर्म्मकरणाय भवन्तमहं वृणे। ॐ वृतोऽस्मीति प्रतिवचनम्। ॐ यथाविहितं कृतकर्म्म कुरु। ॐ यथाज्ञानं करवाणि इति प्रतिवचनम्। ततो वेदीं पञ्चगव्येनाभ्युक्ष्य पूर्व्वं पञ्च घटान् घटमेकं वा संस्थाप्य प्रथमलिखितक्रमेण भूतशुद्ध्यादिगणेशादिपूजां विधाय तत्तद्देवतां क्रमेण पूजयेत्। ततो होता स्वगृह्योक्तविधिनाग्निं संस्थाप्य ब्रह्मस्थापनानन्तरं चरुश्रपणं कुर्य्यात्। अन्यत् सर्व्वं प्रतिष्ठापद्धतौ ज्ञेयम्॥ *॥ अथ व्रतप्रयोगः। स्वस्तिवाचनं कृत्वा सूर्य्यः सोम इति पठित्वा सङ्कल्पं कुर्य्यात्। अद्येत्यादि अमुककामोऽमुकव्रतमहं करिष्ये। व्रतादृत्तौ आदान्तसंख्यामुल्लिखेत् अद्यारभ्येति च उदङ्मुखो भूत्वा एतत् कुर्य्यात्। ॐ पृथ्वि त्वया धृता इति स्थण्डिलं मार्ज्जयेत्। ॐ स इत्यभ्युक्षयेत्। वामहस्तेन स्थण्डिलं स्पृष्ट्वा कुशेन प्रणवपूर्व्वकं चतुर्थ्यन्तव्रतदेवतानाम लिखेत्। हस्तप्रमाणं स्थण्डिलं चतुरस्रं सिततण्डुलेनापूर्य्य मध्ये सितरक्तपीतकृष्णहरितपूर्व्वेण तद्बहिर्वितस्तिप्रमाणान्यन्योन्यसक्तानि अष्टदलानि सिततण्डुलचूर्णेन पद्ममध्ये केशराणि कुसुम्भचूर्णेन पद्मसन्धौ सिन्दूरादिचूर्णेन पीठगात्राणि इत्यपूपाकरणेन कृत्वा घटं संस्थाप्य सामान्यार्घ्यं कृत्वा तदुदकेनात्मानं पूजोपकरण-